

Tiedettäkö tämäkin?

JENŐ FAZEKAS *Zur Frage der menschlichen Ursprache*. Ural-Altäische Jahrbücher XXVI ss. 4—36. Wiesbaden 1954.

Laajakantoiset teemat näyttävät olevan fennougristiikassa muotia nykyisin. Niissä on kuitenkin epäonnistumisen vaara helposti uhkaamassa.

Eri kielikuntienkin peruselementtejä vertaillaan huolettomasti toisiinsa, vaikka usein ei ollenkaan tunneta asianomaisten muotojen historiaa.

Kerrassaan huimapäistä on uskaltautua pohtimaan kysymystä, jonka tri Jenő Fazekas on valinnut esiteltävänä olevan artikkelinsa aiheeksi.

Vähäisiksi ei kirjoittaja ole arvioinut edellytyksiään, kun on luullut voivansa seuloa nykyisten tai läheiseen menneisyyteen kuuluvien kuolteiden kielten sanastosta esiin homo primigeniuksen alkuaännöksiä ja niiden merkityksiä. Uralilaisten kielten sanaperhe, jonka muodostaa unkarin *nyíl* 'pfeil, stange' sukulaisineen, on saanut kunnian olla tarkastelun lähtökohtana. Jos kritiikittömästi toistetaan mitä aikojen kuluessa on tästä sanaryhmästä kirjoitettu, voidaan kyllä johtua tulokseen, että kaikkiin yksityistapauksiin soveltuvan yhteisen alkumuodon esittäminen ei ole helppoa (s. 7). Kuitenkin alkumuotoon **nöle* viittaavat selvästi muut sm.-perm. ryhmän kielet paitsi tšeremissi, jonka etuvokaalinen *nö·lə* selittyy **n:*n aiheuttamaksi sporadiseksi palataalistumistapaukseksi (< ktšer. **nò·lə*). Obinugr. kielten sanojen vokaaliedustus: k-ostj. **a* ~ **u*, kvog. **ē* (Steinitz) palautuu sekin ilmeisesti **ō*:hon, koska sama suhde vallitsee täällä myös sm. *suomu* ja *suoni* (vogulissa lisäksi *tuomi*) sanojen vastineissa. Tuskin edes unk. *nyíl*, johon rinnastuu *ín* (~ sm. *suoni*), tuottaa vaikeuksia. Foneettisesti mitä luonnollisinta olisi ollut **ō*:n kehittyminen (pitkäksi) *ī*:ksi ja semmoisesta äänneestä Simonyi, Gombocz ym. ovat edellyttäneetkin *i*:n palataalistumistietä syntyneen. Samojedikielissä tämän sanan edustajat ovat odotuksenmukaisesti kuluneet yksitavuisiksi vokaaliloppuisiksi (vrt. alempp.). Niiden keskinäisistä vokaalisuhteista on Joki, Vir. 1951 ss. 157—158, antanut uskottavan selityksen, jonka mukaan myös kantasamojedissa on ensi tavussa ollut **ō*. Samoin hän esittää hyvin perustellen syyt, jotka

ovat aiheuttaneet vokaalin palataalistumista eri tahoilla.

Ostjakkisamojedista Joki on löytänyt *nuoli* sanan vastineen jälkiosana yhdyssanassa *k̄̌ās̄^on̄i* 'nuoli, jolla lintuja ammutaan'. Tymiin murteessa sana on *-g*-loppuinen: *k̄̌ās̄n̄eg*. Tämä *-g* on suffiksi, kuten Joki mp. huomauttaa. Fazekasin näkemys on toinen. Välittämättä siitä, että *-g* on todettu vain yhdestä murteesta ja silloinkin liittyneenä yhdyssanaan, jossa itse 'nuolta' merkitsevä sana on alentunut epäitsenäisen johtimen luonteiseksi, hän selittää *-g*:n olevan ikivanha vartaloon kuuluva aines. OS *-n̄eg* sekä tämän sanan muut sam. edustajat *n̄ā*, *n̄è*, *ne*, *-n̄i* palautetaan **n̄öγ* ~ **n̄öγ* asuinha. Joen tärkeätä havaintoa, että vokaaliloppuiset muodot selittyvät tavunloppuiseksi joutuneen *l*:n kadosta, mikä on ollut alkup. *e*-vartaloissa sääntönä, ei edes mainita. Samaisen **γ*:hen päättyvän alkutyypin jatkajia olisivat vielä syrjäänin murteiden *n̄ē*, *n̄ev*, votj. murt. *n̄öu*. Tämä on tietysti joutavaa puhetta, sillä mainitut permiläiset muodot ovat muissa murteissa säilyneen *n̄el* asun myöhäisiä muunnoksia. Missä *l* > syrj. murt. *v* resp. edell. vok. *pid.*, votj. murt. *u* on tapahtunut, se esiintyy *k a i k i s s a* yksitavuisissa vartaloissa, vrt. esim. syrj.-votj. *kil* 'kieli' > syrj. U V VU P *kiv*, I IU *kīu* votj. J MU *kīu*.

**n̄öγ* ~ **n̄öγ* alkumuotojen ohessa Fazekas olettaa *l*:llisiä, jotka nekin olisivat sisältäneet tuon hänelle tärkeän **γ*:n: **n̄öyl* resp. **n̄öly* (> sm. *nuoli*, mord. *nal*), **n̄öyl* (> lp. *njuollá*, ostj. *n̄ā*, vog. *n̄āl*), **n̄öly* (> syrj. *n̄el*, unk. *nīlu-*), **n̄öly* (> tšer. *nölö*). Näissäkään rekonstruktioissa ei ole pontta eikä perää. Kirjoittajan mukaan sm.-ugr. kielten *n-* ~ *n̄-* kuvastaisi jo ihmiskielen alkuvaiheissa esiintynyttä kahtalaisuutta. Kuitenkin tie-

dämme, että suomen, mordvan ja tšeremissin liudentumaton nasaali on tulos vasta niiden erikoiskehityksen aikana tapahtuneesta $n > n$ muutoksesta. Suomen ja lapin sanojen uodiftongin jälkikomponentti selitetään * γ :n vokaaliutuneeksi jatkajaksi. Mutta tässähän on kyseessä vain näille kielille ominaiseen diftongi-edustukseen kuuluva yksityistapaus. Olisiko sm. *tuomi*, lp. *duobmá*, sm. *mieli*, lp. *miellä* ja kymmenien muiden samantyyppisten sanojen diftongi myös syntynyt γ :n tai muun konsonanttiaineksen sulautumisesta edeltävään vokaaliin? Ei liioin obinugr. pitkän resp. pidentymiskykyisen vokaalin synty ole sen kummempi kuin lukemattomien muiden samaa kvantiteettikategoriaa edustavien tapausten. Lp. *njuollá* sanan geminaattal:ssäkin Fazekas näkee todistein aikaisemmasta * γ :stä; -ll- olisi assimilaation kautta muodostunut * γ l:stä. Itse asiassa geminaatta on vain vahvasteisen yksinäiskonsonantin jatkaja; samalla tavoin ovat kaikki muutkin konsonantit geminoituneet. Jos unkarissa esiintyisi kirjoittajan mainitsema *nílu*-vartalo, niin se todella viittaisi lähinnä alkumuotoon **nily*. Kuitenkin *u*-loppuinen muoto on abstrahoitu mon. 1. p. poss.-suffiksilla varustetusta muodosta *nyilunk*, jossa *u* esiintyy samoin kuin kaikkien muidenkin takavokaalisten (resp. näistä myöhään kehittyneiden etuvokaalisten) konsonanttivartaloiden paradigmassa.

Mitä on Fazekasin päätelmistä ajateltava? On vaikea uskoa, että sm.-ugr. kielitieteen parissa neljännesvuosisadan ajan askarrellut tutkija voisi olla täysin tietämätön äännehistorian alkeista. Luultavasti asia onkin ymmärrettävä niin, että tässä on tahdottu esittää kokonaan uusi kieliteoria, joka tietoisesti sanoutuu irti vallitsevista käsityksistä. Niiden lähtö-

muotojen, joita Fazekas rekonstruoi tarkastelemansa sanaperheen edustajille, ei ole määrä kuvastaakaan uralilaisen kantakielen, vaan maailman kaikkien kielten yhteisen alkukielen suhteita. Kaikki kielet näet ovat hänen mukaansa samaa alkuperää; ei ole koskaan ollut indo-eurooppalaista, suomalais-ugrilaista, uralilaista jne. alkukieltä. Rodulliset ryhmytykset ja erilliset kansat ovat »myöhemmän kehityksen» tulos (s. 35). Fazekas näyttää pitävän mahdollisena, että kielet, jopa saman kielen eri murteet olisivat rinnatusten eläneet ihmissuvun aamunkoitosta meidän päiviimme, mikä mitäkin alkuäänönsvarianttia tallettaen (huom. esim. syrj. *nel* ~ *nev*, *nē* suhteen käsittely). Kieltäessään erillisten alkukielten olemassaolon ja selittäessään kielikuntien erikoispiirteet sekundäärisiksi Fazekas osoittaa aitoa marrilaista henkeä. Sillä tavoin ajatellen ei tietenkään ole mitään pakottavaa syytä luoda järjestystä jonkun kielikunnan jäsenien keskinäisiin suhteisiin; tärkeää on vain se, miten kukin on säilyttänyt oletetun yleismaailmallisen kantakielen pystysuoran perinnön. Tavanomaisen kielen tutkimuksen periaatteiden kanssa tämä uusi näkemys on pahoin ristiriidassa, kuten käy ilmi siitä tarkasteleustakin, joka yllä on kohdistettu kirjoittajan *nuoli* pesyeelle rekonstruoi-miin alkumuotoihin.

Fazekasin rekonstruktioissa on konsonantit merkitty tarkasti, mutta vokaalit ovat jääneet lapsipuolen asemaan. Tämä johtuu periaatteesta, että »vokaaliston synty ja differentioituminen on myöhempää alkuperää» (s. 36). Siitä syystä esim. suomalais-ugrilaista tai kantasuomalaistakaan alkuvokaalista ei käy ollenkaan rekonstruointi (mp.). Kovinpa pitkään olisi vokaalisto ollut käymislilassa. Ajateltakoon vaikkapa sanaa

kala, joka tässä muodossa esiintyy kaikissa ims. kielissä. Meidän olisi, jos Fazekasia uskoisimme, luovuttava »hedelmättömästä yrityksestä» tehdä päätelmiä sen kantasuomalaisesta vokaaliasusta ja kai tyydyttävä vain **kbls* (vaiko **kbl̥y*?) rekonstruktion. Jonkinmoista johdonmukaisuutta teoriinnissaan osoittaen kirjoittaja väittää, että vanhin sanatyyppe on yksitavuinen konsonanttivartalo. Sm.-ugr. taholla olisi toisen tavun vokaali syntynyt konsonanttiyhtymän jälki-komponentista. Tätä päätelmää »hyvin tukee» kirjoittajan unk. *nyil* sanalle tuulesta tempaama alkumuoto **üily*. Sen pituinen se! Jos asiallista asiaa puhutaan, niin onhan uralilaisen sanavartalon alkuperäinen kaksitavuisuus aivan selvä (pronominit muodostavat erikoistapauksensa) ja voidaanpa vokaalikulmikko *a, ä, e* osoittaa toisessa tavussa jo uralilaiseksi. Mitä tuon ajan takana on ollut, siitä on ainakin nykyisin mahdotonta mennä arvailemaan mitään.

Nuo kummalliset **nöy*, **nbl̥y* yms. ainekset, joiden jatkajia Fazekas on huonolla menestyksellä etsiskellyt koekentäksi valitsemastaan *nuoli* pesyeestä, olisivat inhimillisen alkuartikulaation (»Urtartikulation») **ŋ^oöŋ^o* (s. 32) muunnelmia. Tämän näköinen siis on Fazekasin kielitieteellinen viisasten kivi, joka hänen teoriassaan vastannee Marrin neljää peruselementtiä *sal, ber, jon* ja *roš*. Tuon alkuaännöksen jälkeläisiksi otaksumiaan sanoja hän luettelee yli 20:n tiheästi painetun sivun laajuudelta mitä erilaisimmista kielistä nekeri- ja intiaanikieliä myöten. Minkä suunnattoman vaivan kirjoittaja onkaan nähnyt puurtaessaan läpi kymmenet lähdeteksensä! Tuloksena on ällislyttävä konglomeraatti, jonka osasten kesken lukijan on vaikea erottaa minkäänlaista äänteellistä yhtäläi-

syyttä, merkityso pillisesta puhumatakaan. Kirjoittaja definioi aineistonsa merkityspuolen niin väljästi, että siihen kyllä voikin mahduttaa mitä hyvänsä: »Wenn wir den semologischen Charakter unseres Sprachmaterials flüchtig untersuchen, können wir feststellen, dass dieses vor allem die primitivsten biologischen Begriffe umfasst, also Begriffe von den mit dem Körper und den Gliedern durchgeführten primitiven Bewegungen und Handlungen, die Begriffe der Nahrung, des Wetters, der Krankheit, von dem in die Hand genommenen Holz, Knochen, Stein, Baum; Begriffe von der Vegetation und deren Eigenschaften und weiterhin die Begriffe von der für die primitiven Zeiten angenommenen biologischen Gemeinschaft, der Grossfamilie oder des Klans, sowie Begriffe der Dunkelheit und der Helligkeit» (s. 35). Puuttumatta muuhun materiaaliin poimitakoon suomen kielen osastosta seuraavat sanat, joiden Fazekas siis katsoo olevan keskenään alkusukulaisia: *naksahdus, nalkki, naaras, naatti, naida, nainen, nakata, narajaa, naskali, naula, nauru, nauttia, nenä, nielu, neula, nilkka, niska, noita, noja, nokka, nuija, nukke, nukkua, nuolla, nurkka, nylkeä, nyrkki, nälkä, näre*. *k*-aineksella alkavia variantteja olisivat *kenkä, kanki, kauhu, kaukalo, kaula, konkelo, koukku, koura, kuona, kuono, kyynel* ja *kyynärä* (s. 23). Fazekasia, joka parissa yhteydessä arvostelee muiden tutkijain hänen mielestään anakronistisia käsityksiä, ei näy suuresti huolettavan se lukematomien anakronismien vaara, joka silloin on väijymässä, kun kielen koko sanasto, deskriptiiviset ja lainasanat mukaanlukien, esitetään kronologisesti samanarvoisena. Lainasanojen kohdalta tekijä halunnee puolustautua sillä, että koska kielten rajat ovat sekundäärisiä, niin lainasanakin on

loppujen lopuksi samaa juurta kuin omaperäinen. Sopusoinnussa tällaisen käsityksen kanssa ovat kaikkien raja-aitojen yli loikkivat sanavertailut, joita kirjoitelman sivuilla on lukuisasti. Niistä enemmittä kommentaareita muutama näyte: unk. *térd* 'polvi' ~ ruots. *träda* 'astua, tulla' ~ *trä* 'puu'; germ. *hand* (~ 1) sm. *antaa*, unk. *ad* 'antaa', 2) sm. *kantaa* ~ unk. *hát* 'selkä'; unk. *ököl* 'nyrkki' ~ sm. *väki* ~ ruots. *väcka* 'herättää'; sm. *pyhä* ~ unk. *fehér* 'valkea' ~ saks. *Feuer* 'tuli'.

Ei siinä ole mitään pahaa, että kieli-mies ajankulukseen aprikoi millaista

kieltä esi-isämme Aatami mahtoi puhua. Mutta kuka lapsellisessa viat-tomuudessaan tarjoaa moisia kuvitel-mia tieteelliseen julkaisuun ja kiitos lempeän toimituksen saa ne paine-tuiksikin, voi olla varma, että hänelle hymyillään. Tri Fazekasin kirjoitus on kerta kaikkiaan kvasitieteellinen. Toi-vomme kuitenkin hartaasti, että kysy-myksessä on vain tilapäinen harha-askel ja että vastedes näemme kelpo ystävämme, unkarin kielen etevän tuntijan ja suomalais-ugrilaisen suur-bibliografian valmistelijan, suuntaa-van harrastuksensa vakaviin tieteelli-siin ongelmiin.

ERKKI ITRONEN